

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Cengiz Han ve Mirası

Editörler

Doç. Dr. Cem KORKUT

Dr. Mürsel DOĞRUL

Danışma Kurulu

Prof. Dr. İsenbike TOGAN / TÜBA Şeref Üyesi

Prof. Dr. Selçuk ESENBEL / TÜBA Şeref Üyesi

Prof. Dr. Feridun EMECEN / TÜBA Asli Üyesi

Ankara, 2021

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Genghis Khan and His Legacy

Editors

Assoc. Prof. Cem Korkut

Dr. Mürsel Doğrul

Danışma Kurulu

Prof. Dr. İsenbike TOGAN / TÜBA Honorary Member

Prof. Dr. Selçuk ESENBEL / TÜBA Honorary Member

Prof. Dr. Feridun EMECEN / TÜBA Full Member

Ankara, 2021

CENGİZ HAN VE MİRASI
© Türkiye Bilimler Akademisi, 2021
Bilim ve Düşün Serisi No: 32

ISBN: 978-605-2249-76-5

Bu kitapta yer alan tüm yazıların dil, bilim, etik ve hukuk açısından bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Editörlerin ve Türkiye Bilimler Akademisi'nin sorumluluğu bulunmamaktadır.

Türkiye Bilimler Akademisi
Vedat Dalokay Cad. No:112 06670 Çankaya - Ankara
Tel: +90 312 442 29 03 • www.tuba.gov.tr

Editörler

Doç. Dr. Cem Korkut
Dr. Mürsel Doğrul

Grafik Tasarım

Erdal Tarkan Kara

Birinci Baskı

750 Adet

Baskı Yeri, Tarihi

TDV Yayın, Matbaacılık Tesisleri, ANKARA • Eylül 2021

Cengiz Han ve Mirası / ed. By Cem Korkut, Mürsel Doğrul. -- Ankara: Turkish Academy of Sciences, 2021.
390 pages; 24 cm. – (Bilim ve Düşün Dizisi. Cengiz Han Serisi No; 32)
Includes bibliographical references.
ISBN: 978-605-2249-76-5
1. Cengiz Han, 1162-1227. 2. Genghis Khan, 1162-1227. 3. Moğollar-Tarih. 4. Mongols-History.
5. Orta Asya-Tarih. 6. Asia, Central-History.
DS22.C46 2021
950.2

Genghis Khan and His Legacy
© Turkish Academy of Sciences, 2021
Science and Thought Series No: 32

ISBN: 978-605-2249-76-5
DOI: 10.53478/TUBA.2021.019

The scientific responsibility for the language, scientific, ethical and legal aspects of all the articles included in the book belongs to the authors. Turkish Academy of Sciences and editors have no responsibility.

Turkish Academy of Sciences
Vedat Dalokay Cad. No:112 06670 Çankaya - Ankara TÜRKİYE
Tel: +90 312 442 29 03 • www.tuba.gov.tr

Editors

Assoc. Prof. Cem Korkut
Dr. Mürsel Doğrul

Graphical Design

Erdal Tarkan Kara

First Edition

750 pcs.

Publication Place and Date

TDV Yayın, Matbaacılık Tesisleri, Ankara • September 2021

Bu çalışma, Creative Commons Atıf4.0 Uluslararası lisansı (CCBY4.0) ile lisanslanmıştır. Bu lisans, yazarlara atıf yapmak koşulu ile metni paylaşmanıza, kopyalamanıza, dağıtmanıza ve iletmenize; metni uyarlamak ve metnin ticari kullanımına (ancak sizi veya eseri kullanmanızı desteklediklerini ileri sürecek şekilde değil) izin verir.

The work (as defined below) is provided under the terms of this creative commons public license ("ccpl" or "license"). This license allows reusers to copy and distribute the material in any medium or format in unadapted form only, for noncommercial purposes only, and only so long as attribution is given to the creator.

NESEBNAME-İ MÜLUK (MOĞOL KISMI)
VE MUİZZÜ'L-ENSAB'IN BİÇİM VE İÇERİK
AÇISINDAN MUKAYESESİ

FORM AND CONTENT ANALYSIS IN THE NESEBNAME-İ
MULUK (MONGOL PART) AND MUİZZU'L-ENSAB

Prof. Dr. Hayrunnisa Alan
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. HAYRUNNİSA ALAN | İstanbul Medeniyet Üniversitesi |
hayrunnisa.alan[at]medeniyet.edu.tr | ORCID: 0000-0002-9836-7614

Hayrunnisa Alan, 1987 yılında İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Lisans derecesi aldı. Daha sonra Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde (MSGSÜ) yüksek lisans (1992) ve doktorasını (1997) tamamladı. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde (1987-1989), MSGSÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde asistan, yardımcı doçent, doçent ve profesör olarak görev yaptı (1989-2012). 2012 yılında intisap ettiği İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde (İMÜ) çeşitli idari görevlerde bulundu. Halen İMÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü görevini sürdürmektedir. Moğol sonrası Orta Asya Tarihi ve Kültürü'ne, özellikle de Timurlu dönemine odaklanmaktadır. Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506) başlıklı kitabı dışında 40'ı aşkın ulusal ve uluslararası makale- bildiri, bölüm yazarlığı bulunmaktadır. Avrasyanın Sekiz Asrı Cengizogulları (İ. Kemaloglu, ile birlikte) editörlüğünü yaptığı önemli bir çalışmadır. Çalışmalarını yürütecek düzeyde Çağatay ve Osmanlı Türkçesi ile Farsça ve İngilizce bilmektedir.

Prof. Dr. HAYRUNNİSA ALAN | İstanbul Medeniyet University |
hayrunnisa.alan[at]medeniyet.edu.tr | ORCID: 0000-0002-9836-7614

Hayrunnisa Alan took Bs degree from İstanbul University, Department of History in 1987, MA degree from Mimar Sinan Fine Arts University (MSFAU) in 1992, and PhD degree from MSFAU in 1997. She worked Prime Ministry Ottoman Archives (1987-1989), and as an assistant, assistant professor, associate professor and professor at the MSFAU, Faculty of Science and Literature, Department of History (1989-2012). She held various administrative positions at İstanbul Medeniyet University (IMU), which she joined in 2012. She is still working as the Director of IMU Graduate Education Institute. She works on post-Mongolian Central Asian history and culture, especially the Timurid period. Apart from the book titled "Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1506 (Timurids from Steppe to the Garden of Eden 1360-1506)", she has more than 40 national and international articles, papers, chapters. "Avrasyanın Sekiz Asrı Cengizogulları (Eight Centuries of Eurasia Chingisid) with İ. Kemaloglu" is an important work that she edited. She knows Chagatay and Ottoman Turkish, Persian and English at a level to carry out her studies.

NESEBNAME-İ MÜLÜK (MOĞOL KISMI) VE MUİZZÜ'L-ENSAB'IN BİÇİM VE İÇERİK AÇISINDAN MUKAYESESİ

Öz

Nesebname-i mülük veya Şu'ab-ı Pencgâne meşhur İlhanlı veziri Reşidüddin Fazlullah külliyyatında şecere formunda hazırlanmış bir eserdir. Tarzı ve içeriği bakımından külliyyatın en özgün parçasıdır. Eser Hz. Muhammed'in ataları ve halifeleri, Hıta hükümdarları, Kayserler (Avrupa hükümdarları), Cengiz Han'ın ataları ve soyundan gelenler, Beni İsrail hükümdarları olmak üzere dünya tarihinde yer alan hükümdarlar ile sülalelerinde yer alan şahıs isimlerini ve yer yer kısa açıklamaları barındırır. Reşidüddin'in Çin, İslam dünyası, Bizans, Türk ve Moğollar hakkındaki tarihi malumata ulaşabilmesi ve bunları anlatıma dahil etme geniş bakış açısı İlhanlı hükümdarına hizmet etmesi ile mümkün olmuştur. Yahudi tarihi ile ilgili ekleme ise bizzat Reşidüddin ile ilgilidir.

Eserde Nuh ve oğullarından oluşan milletler ile insanoğlu farklı kollara ayrılmış, her kolun hükümdarlarının isimleri zikredilmiş ve bu bütünün önemli bir parçası olarak Cengiz Han'ın ataları ve soyundan gelenlere yer verilmiştir. Böylece, Moğol hanedanları dünya tarihi içinde İslam tarih yazımına uygun biçimde meşru bir hanedan olarak tanımlanmıştır. Şecerede yer alan isimlerin yazılma şekli (yuvarlak veya kare çerçeve içinde yazılması, mürekkep rengi vb) ile de Cengiz soyunu meşrulaştırma temasını pekiştirmiştir.

Şu'ab biçim ve içerik itibarıyla Timurlu sarayında hazırlanan Muizzü'l-ensab'a hem kaynak hem de örnek olmuştur. Eserin Timurlu sarayında bu kez Timurlu dönemi algı ve gerçekliklerini yansıtabilecek şekilde yeniden üretilmesi geleneğin aktarımı ve güncellenmesinin kıymetli bir örneğidir. Timurlu sarayında üretilen Muizzü'l-ensab anonimdir ve Reşidüddin külliyyatında olduğu kadar geniş olmayıp Cengiz Han soyu ve Emir Timur'un soyu ve onlara hizmet eden memurlar ile sınırlıdır. Muizz Timurluların meşruiyetine hizmet etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Şu'ab-ı Pencgâne, Muizzü'l-ensab, Reşidüddin Fazlullah Şecere

FORM AND CONTENT ANALYSIS IN THE NESEBNAME-İ MULUK (MONGOL PART) AND MUİZZU'L-ENSAB

Abstract

Nesebname-i Mülük or Şu'ab-ı Pencâne is a genealogical work which is to be found in the corpus of the famous vizier of Ilkhanate, Rashid al-Din Fazl Allah. This work contains the names of the rulers and their families in world history alongside partial descriptions, including ancestors and caliphs of Prophet Muhammed, rulers of Khitai, Kaisers (rulers of Europe), ancestors and descendants of Genghis Khan, rulers of Bene Israel. His access to historical information about China, the Islamic world, Byzantine, Turkish and Mongol and to include them in the narrative was made possible by Rashid al-Din's service as a statesman and historian at the Ilkhanate court. The additional part regarding Jewish history is related to Rashid al-Din's background.

In the work, the nations of Noah's sons and human beings are divided into different branches, the names of the rulers of each branch are mentioned and the ancestors and descendants of Genghis Khan are included as an important part of this whole. Thus, the Mongolian dynasties were defined as legitimate dynasties in accordance with Islamic historiography within world history. The way the names in the pedigree are written (writing in a round or square frame, ink color, etc.) reinforces the theme of legitimizing the Cengiz lineage.

Shu'ab has been both a source and an example for the Muizzü'l-ensab prepared in the Timurid palace in terms of form and content. The reproduction of the work in the Timurid palace reflects the perceptions and realities of the Timurid period and is a valuable example of the transfer and updating of tradition. The Muizzü'l-ensab produced in the Timurid court is anonymous and is not as large as the genealogy in the Reşidüddin's corpus; it is limited to the lineage of Genghis Khan and Emir Timur and the officers who served them. Muizz serves the legitimacy of the Timurid rulers.

Keywords

Şu'ab-ı Pancana, Muizz al-Ansab, Rashid al-Din Fazl Allah, Genealogi

GİRİŞ

Reşidüddin Fazlullah'ın hayatı ve tarihçiliği, eserleri gibi konular hakkında Stefan T. Kamola¹ tarafından hazırlanan ve 2013 yılına tamamlanan doktora tezi kapsamlı bir metin olarak konuya katkı sunmaktadır. Ayrıca Zeki Velidi Togan'ın² İslam Ansiklopedisi'ndeki hacimli bir makale uzunluğundaki "Reşidüddin Fazlullah" maddesi yoğun bilgi barındıran bir metin olarak okuyucuya hizmet etmeye devam etmektedir. *Şu'ab-ı Pencgâne'* nin müellifi hakkında bu çalışmaları aşacak bir bilgi vermek mümkün olmadığından oradaki bilgilere bu çalışmada yer verilmeyecek ve çalışma konusu için gerekli olan özet bir bilgilendirme yapılacaktır.

Reşidüddin Fazlullah (1248-1318), İlhanlı tabib, vezir ve tarih, şecere, ziraat, ilahiyat, tebabet, vb farklı konularda eserler hazırlayan bir müellif, etkili bir idareci, köyler kurarak imar faaliyetinde bulunan bir hami olmak gibi farklı özellikleri kendinde toplamış bir simadır. Onun bu renkli ve etkili hayatı ve eserleri Zeki Velidi Togan'ın kaleme aldığı ansiklopedi maddesinde bir bütün olarak ana hatlarıyla ortaya konmuştur. Gerek XIX. asrın ikinci çeyreğinde başlayan onun eserlerinin neşri ve araştırmalar³ gerek Zeki Veli Togan'ın tetkikleri ve gerekse daha sonra yapılan çalışmalar Reşidüddin Fazlullah ve eserleri hakkındaki bilgileri arttırmıştır.

REŞİDÜDDİN FAZLULLAH

Künyesi Fazlullah b. Ebu'l-Hayr b. Ali ve tanınmış olduğu adı Reşid al Tabib el Hemadani'dir. Tabib bir sülaleye mensuptur. 1248 yılında Hemedan'da dünyaya gelmişti. Tababet ile başlayan kariyeri onu çok

¹ Stefan T. Kamola, "Rashid al-Din and the Making of History in Mongol İnan", Doktora Tezi, University of Washington, 2013.

² Zeki Velidi Togan, "Reşidüddin Tabib", *MEB İslam Ansiklopedisi 9. Cilt*, İstanbul: MEB Yayınları, 1964, s.705-712.

³ Reşidüddin Fazlullah'ın Tarih-i Mübarek Gazani'sinin neşri ve çeviri çalışmalarına ilişkin 1836'da Quatremere ile başlayan çalışmaların tablo halinde listesi için bkz. Kamola, "Rashid al-Din" s.292.

yönlü alim ve hükümdarın ilgisi doğrultusunda eserler hazırlayan, ulaştığı gücü dönürlük ilişkileri⁴ ile pekiştiren etkili ve zengin bir simaya dönüştürdü. Ulaştığı bu güç ve servet büyük ihtimalle Reşidüddin'i de İlhanlı ve Timurlu döneminde sıkça görülen ve vezirin⁵ konumunda gözü olan diğer vezirler, divan çalışanları, amirlerinin açıklarını bulmaya çalışan görevliler, çekemeyenlerin ve rakiplerin kurduğu tuzaklar gibi sorunlar ile uğraşmak zorunda bıraktı.⁶ Hükümdar Olcaytu'yu zehirleyerek öldürmekle itham edildi, sorgusunu Emir Çoban yaptı, zehri hükümdara bizzat verdiği iddia edilen oğlu İzzedin İbrahim ile birlikte Tebriz yakınlarında idam edildi (1318).

Mevcut bilgilere göre servet ve nüfuz sahibi olmak bakımından Reşidüddin gerçekten istisnai bir vezirdir. İran, Irak, Anadolu ve hatta İstanbul'da mal, mülk ve arazisi bulunmasına; Tebriz, Sultaniye, Hemedan, Erdebil gibi şehirlerde müesseseler yaptırmasına, 14 oğlunun farklı yerlerde Türk-Moğol beylerinin yanlarında vezirlik, oğullarından bazılarının müşriflik gibi makamlara atanmasına⁷ bakarak sahip olduğu güç hakkında fikir sahibi olunabilir. Onun sahip olduğu gücü gösteren üç önemli işaret daha zikredilmelidir. Birisi kurduğu dönürlük bağları, diğeri hükümdarların yapıtlarıyla yarışacak büyüklükte şehir kurmasıdır. Üçüncü gösterge ise telif ettiği eserlerinin çevirilerini yaptırıp, istinsah ettirip yayılmasını sağlamasıdır.

Oğullarından Gıyaseddin Muhammed Suhreverd seyyidlerinden birinin kızı olan Fatıma Hatun ile, diğer oğlu İbrahim, Hindistan Delhi hükümdarı Alaadin Halacı'nın oğlunun kızı ile, bir başka oğlu Ali Şah Mekke şerifinin kızı ile, öbür oğlu Humam Taberistan hükümdarının kızı ile evlenmişlerdi. İlhanlı etrafındaki hakimlerin yanı sıra İlhanlı hanedanı ile de akrabalık tesis etmişti. Reşidüddin'in oğlu Ahmed, İlhanlı Geyhatu'nun oğlu Mengü'nün kızı Kutı Hatun ile, diğer oğlu Şihabeddin Emir Çoban Sulduz'un oğlu Dimaşk Hoca'nın kızı ile, Abdülatif ise Şiraz atabeylerinden Alaeddin'in kızı Terken Hatun ile, diğer bir oğlu Ali ise Şirvanşah'ın kızı ile evlenmişlerdi.⁸

⁴ Togan, "Reşidüddin Tabib", s.708-709.

⁵ Hayrunnisa Alan, "Timurlularda Vezirlik Müessesesi", (XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara, Eylül 9-13, 2002), *Kongreye Sunulan Bildiriler 1. cilt*, Ankara 2005, s.104.

⁶ Togan, "Reşidüddin Tabib", s.707. Reşidüddin'e şerik/ortak olarak Sadeedin'in atanması nüfuz mücadelesi ve Sadeddin'in öldürülmesi diğer rakipleri ile mücadele ve sonunda idam edilerek hayatının sona ermesi aynı manzarayı yansıtmaktadır.

⁷ Togan, "Reşidüddin Tabib", s.708.

⁸ Togan, "Reşidüddin Tabib", s.709.

Reşiddüddin'in gücünün tezahürlerinden olan ikinci husus onun kurduğu Rab Reşidi külliyesidir.⁹ İlhanlı hükümdarları Gazan Han'ın (1291-1304) Tebriz yakınlarında kurduğu Şenb-i Gazan¹⁰ ve Olcaytu'nun (1304-1316) kurduğu Sultaniye'deki imar faaliyetleri ile boy ölçüşecek büyüklükteki faaliyetleri hiçbir vezirde örneğini bildiğimiz bir durum değildir. Hükümdar ve etrafındaki hanedan mensubu hanımlar, emirler ve önde gelenlerin himaye politikaları, hayır eserleri, muhtelif vakıflar kurmaları vs. aşına olunan hususlardır. Ancak Reşidüddin'in faaliyetleri hacim, yaygınlık ve bütçe bakımından hükümdar ile yarışır görünmektedir. Hele onun tarih başta olmak üzere farklı konularda kaleme aldığı eserleri Zeki Velidi Togan'ın ifadesiyle “Moğolca, Arapça, Farsça hatta Çince yazdırıyor, zamanın en iyi kâğıdı olan Bağdat kâğıdı üzerine iyi hattatlar tarafından istinsah ettirerek, memleketin her tarafındaki kütüphanelere dağıtıyor” olması dikkat çekicidir. Vassaf'a dayanarak Togan'ın belirttiğine göre “Reşiddüddin'in hepsi on cilt teşkil eden 6000 sahife hacmindeki eserinin istinsah, nakış, cilt, tasvir bedeli için 60.000 dinar sarf edilmişti ve her sene kitaplardan istinsah edilmesi ve yayılması için özel vakıflar tahsis edilmişti.”¹¹ Reşidüddin'in eserlerini bu şekilde çeviri ve istinsahlarını bizzat yaptırması ve dağıtması başka bir yazara nasip olup olmadığını bilmemekle birlikte bunun istisnai bir durum olduğunu düşünmek, Orta çağ ve yeni çağın koşulları göz önüne alındığında yanlış olmayacaktır.

Zeki Velidi Togan İslam Ansiklopedisi'nde kaleme aldığı maddede, Reşidüddin'in hayatı ve eserleri üzerinde henüz neşredilmemiş bir çalışması olduğunu belirtir.¹² Bu maddede Reşidüddin Fazlulahlah'ın 14 eseri hakkında bilgi vermiş neşir, nüsha ve özellikle İstanbul kütüphanelerindeki nüshalarına da işaret etmiştir.¹³ Reşidüddin'in eserleri üzerinde yapılan çalışmalar, tarih sahasında kaleme aldığı eserler ile başlamış olsa da son zamanlarda teorik eserleri üzerinde de neşir ve

⁹ Osman Özgüdenli, “Bir İlhanlı Şehir Modeli: Rab'-i Reşidi'de Meslekler, Görevliler ve Ücretler”, (Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri, İstanbul, Mayıs 9-10, 2002), *Bildiriler* 1. Cilt, İstanbul, 2003, s.105-126.

¹⁰ Osman Özgüdenli, “XIV. Yüzyılda Tebriz'de Bir Hayır ve Kültür Kurumu: Şenb-i Gazan (Gazaniyye)”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı 37 (2002), s.253-289.

¹¹ Togan, “Reşidüddin Tabib”, s.708.

¹² Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1982. Tuncer Baykara tarafından yayına hazırlanan bu çalışmanın ansiklopedi maddesinde işaret edilen çalışma olup olmadığı bilinmemektedir.

¹³ Togan, “Reşidüddin Tabib”, s.712.

çalışmalar yapılmaktadır. Bunlar arasında Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Tarih ve Toplum Bilimleri serisinin 8. Eseri olarak basılan Reşidüddin Fazlullah'ın *Beyanü'l-Hakaik* adlı eserini zikretmek gerekir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa No 834'de kayıtlı Arapça nüshanın tıpkıbasımı, bir giriş (Türkçe, İngilizce, Arapça), Reşideddin hakkında yapılan çalışmaları içeren daha güncel bibliyografya ve Arap harfli bir indeks içerecek şekilde Judith Pfeifer tarafından yapılmıştır. ¹⁴ Reşidüddin Fazlullah'ın özellikle tarih alanındaki eserleri bir seri olarak İran'da tekrar basılmıştır.¹⁵

ŞU'AB-I PENCGÂNE

Bu çalışma kapsamında mukayese edilecek eserlerden birisi olan Şu'ab-ı Pencgâne, Reşidüddin Fazlullah'ın eserleri arasında tertip biçimi ve içeriği bakımından en dikkate değer eserdir. Eserin yegâne nüshası İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed koleksiyonunda (nr.2937) bulunmaktadır. Kütüphane kataloğunda *Nesebname-i Müluk* olarak kayıtlıdır. Eserin kapağında 227 yaprak olduğu ve bir yerde de 224

¹⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Beyanu'l- Hakaik Hakikatlerin Beyanı*, haz., Judith Pfeifer, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.

¹⁵ Reşidüddin Fazlullah'ın eserlerinden *Camiü't- Tevarih* üzerinde çeşitli neşir, çeviri çalışmaları olmuştur. Bunlar ile ilgili bibliyografya için bkz. Kamola ve Pfeifer'in çalışmaları. Eser Tahran'da Miras-ı Mektup yayınları arasında 2005-2016 arasında 15 cilt halinde neşredilmiştir. *Camiü't- Tevarih (Tarih-i Oguz)* Reşidüddin Fazlullah Hemedani, (haz. ve notlar, Muhammed Ruşen), Miras-ı Mektup Tahran 2005; *Camiü't-Tevarih (Tarih-i Efrenc, Papan ve Kiyasra)*, (haz. ve notlar Muhammed Ruşen), Miras-ı Mektup Tahran 2005; *Camiü't-Tevarih (Tarih-i Akvam-ı Padişahan-ı Hitay)* Reşidüddin Fazlullah Hemedani, (haz. ve notlar, Muhammed Ruşen), Miras-ı Mektup Tahran 2005; *Camiü't-Tevarih (Tarih-i Hind ve Sind ve Keşmir)* Reşidüddin Fazlullah Hemedani, (haz. ve notlar, Muhammed Ruşen), Miras-ı Mektup Tahran 2005; *Camiü't-Tevarih (Tarih-i Beni İsrail)* Reşidüddin Fazlullah Hemedani, (haz. ve notlar, Muhammed Ruşen), Miras-ı Mektup Tahran 2006; *Camiü't-Tevarih (Tarih-i Al-i Selçuk)* Reşidüddin Fazlullah Hemedani, (haz. ve notlar, Muhammed Ruşen), Miras-ı Mektup Tahran 2007; *Camiü't-Tevarih (Tarih-i Samaniyan ve Büveyhiyan ve Gazneviyan)* Reşidüddin Fazlullah Hemedani, (haz. ve notlar, Muhammed Ruşen), Miras-ı Mektup Tahran 2007; *Camiü't-Tevarih (Tarih-i İsmailiyan)* Reşidüddin Fazlullah Hemedani, (ed. ve notlar, Muhammed Ruşen), Miras-ı Mektup Tahran 2008, *Camiü't-Tevarih (Tarih-i Salguriyan-ı Fars)* Reşidüddin Fazlullah Hemedani, (haz. ve notlar, Muhammed Ruşen), Miras-ı Mektup Tahran 2010; *Camiü't-Tevarih (Tarih-i Selatin-i Harezmi)* Reşidüddin Fazlullah Hemedani, (haz. ve notlar, Muhammed Ruşen), Miras-ı Mektup Tahran 2010; *Camiü't-Tevarih (Tarih-i İran ve İslam) I-III* Reşidüddin Fazlullah Hemedani, (haz. ve notlar, Muhammed Ruşen), Miras-ı Mektup Tahran 2013; *Camiü't-Tevarih (Tarih-i Mübarek Gazani) I-III* Reşidüddin Fazlullah Hemedani, (haz. ve notlar, Muhammed Ruşen), Miras-ı Mektup Tahran 2016. (Bu yayınları edinmem için destek olan İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri Edebiyatı öğretim üyesi sayın Dr. Öğr. Üyesi Turgay Şafak'a müteşekkirim.)

varak yazılı yer olduğu notu mevcuttur. Numaralandırılmış 227 varaktır.¹⁶ Gerek içerik gerekse biçim olarak çok özgün bir şecere (soykütüğü-hükümdarlar listesi) olan eser İlhanlı, Altın Orda başta olmak üzere Cengiz Han ve halefleri üzerinde çalışan araştırmacılar tarafından kullanılmış ve çeşitli çalışmalara konu olmuş bir eserdir. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş (1946)*'te Türk dünyasındaki kültürel etkileşim bağlamında ve *Tarihte Usul (1950)*'de Türk tarihinin kaynakları arasında eserden bahsetmiştir. Eser Çağatay Hanlığı dönemi kaynağı olarak Sholeh A. Quinn tarafından değerlendirilmiştir¹⁷. Japon araştırmacı T. Akasaka eserin Şube-i Moğol kısmı ile ilgili bir çalışma yapmıştır.¹⁸

Şu'ab-ı Pencgâne, Altın Orda sahası özellikle Cuci Ulusu üzerinde yapılan çalışmalar için de önemli bir kaynaktır. Eser bu sahada çalışan İlnur Mirgaliyev'in çalışmalarına konu olduğu gibi¹⁹ onun öğrencisi olan Çolpan Hamidova (Chulpon I. Khamidova)'da Cuci kolunda yer alan isimleri Şu'ab ve Câmîu't-tevârih'i mukayese edip Rusçaya çevirerek çalışmıştır.²⁰ Eser İlnur Mirgaliyev'in redaktörlüğünde, 2019 da Tataristan Şerif Mercani Bilimler Akademisi, M. A. Osmanov Altın Orda Araştırma Merkezi yayınları arasında Rusça olarak yayınlanmıştır.²¹ Eserin aynı merkez

¹⁶ *Nesebname-i Müluk*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmet 2937. (Bundan sonra III. Ahmet 2937) Bu satırların yazarı, eserin 2012 yılında edindiği CD çekimi üzerinden çalışmıştır. Eserin çekimi yapılırken önce varakların a yüzü kitabın sonuna kadar çekilmiş, sonra cildin sonundan b yüzleri yazmanın sonundan başa doğru olacak şekilde çekilmiştir. Bu durum eserin değerlendirmesini zorlaştırmıştır. Bu nedenle varak numaralarında ihtiyatlı olarak hareket edilmiştir.

¹⁷ Sholeh A. Quinn, "The Mu'izz al-Ansab and Shu'ab-i Panjgana as Sources for the Chagatayid Period of History: A Comparative Analysis", *Central Asiatic Journal*, 33/3-4 (1989), s. 229-253.

¹⁸ Akasaka, T., "The Şu'ab-ı Mugul of Şu'ab-ı Panjgana and Manuscripts o Jami'al-Tawarih", *Journal of Asian and African Studies* 55 (1998), s.141-164. Çalışma hazırlanırken bu çalışmayı kullanma imkânı olmamıştır. Yine eserin Moğollara ait kısmı Çinli bir araştırmacı Qiu Yihao tarafından sunulan bir bildiri tespit edilmiştir ancak Çince olan bu metnin de değerlendirme imkânı bulunamamıştır. Çalışmanın sonunda yer alan kısa özetten eserin Reşidüddin'in Camiü't-Tevarih'inin gözden geçirilmiş edisyonu olarak değerlendirildiğini ve konu ile ilgili yapılan çalışmalar tanıtıldığını, Şu'abdaki yazı sitali, dil özellikleri ve tekrar edisyonu yapılan bu soy kütüğünün etkilerini tartışıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁹ İ. M Mirgaliyev, "Şu'ab-ı Pandjgana" Raşid al-Dinna: Perspektivi İzucueniye", *Zolotoordinskoe Obozreniye (Golden Horde Review)*, 2013, No 1, s.57- 64. Bu çalışmada ilgili eseri kullanma imkânı olmamıştır.

²⁰ "Rashid al-din. Shu'ab-i Panjgana. 2. The Mongols and the Turks (2)", çev., ve haz., Ch.I. Khamidova, *Zolotoordinskoe Obozreniye (Golden Horde Review)*, 4/4 (2016), s.868-880. Rusça yayımlanan bu çalışmadan haberdar eden doktora öğrencim Perihan Karademir'e teşekkür ederim.

²¹ *Raşid al-din, Şuab-ı Pandjgana (Pyat Rodosloviy) Perevod*, çev., Ch.I. Khamidova, haz., İlnur M. Mirgaliyev, Kazan: Perevod s Persiskoga yazıka, 2019, s.227.

yayınları arasında 2016 yılında faksimile olarak yayınlandığı dipnotlarda görülsede bu çalışmada ilgili eser incelenmediği için yer verilmemiştir.

Bu özgün şecere Çağatay, İlhanlı ve Cuci ulusu bağlamından çok farklı bir şekilde şecerelerin tarih yazıcılığının bir parçası haline gelmesi konusunu aydınlatmak üzere Evrim Binbaş tarafından değerlendirilmiştir. Binbaş, İslam tarih yazıcılığının bir parçası olarak şecerelerin yapısı ve işlevini tespit etmek üzere sekiz yazar üzerinde durmuştur. Onun üzerinde durduğu sekiz müelliften biri de Reşidüddin Fazlullah'tır.²²

Binbaş'ın hacimli çalışmasında incelediği şecerelerden biri olarak *Şu'ab-ı Pencgâne'* nin biçimi, hacmi, bölümleri hakkında bilgi vermiş, Reşidüddin Fazlullah'ın tarih yazımı içinde şecereyi nasıl kullandığını tespit etmiştir. Bunun için sadece *Şu'ab-ı Pencgâneyi* değil *Câmiu't-tevârih* ve nüshaları içindeki şecereler üzerinde de çalışmış ve şecerenin tarih kitapları içindeki biçimleri ve kullanım şeklini ortaya koymuştur. Fahr-i Müdebbir'in İslam medeniyetinde şecere konusunda bir mucid olarak ilk olduğunu ancak Reşidüddin'in bunu bir anlatının etkili bir unsuru olarak kullandığı gibi bağımsız bir tarz olarak kullanan ilk tarihçi olduğunu ifade etmiştir.²³

Şu'ab-ı Pencgâne' nin son derece özgün bir eser olduğu, konu üzerinde çalışan bütün araştırmacıların ortak kanaatidir. Farklı noktalardan araştırmacılara hizmet eden bu eser tarihçilerin soruları değiştikçe buna bağlı olarak yeni soruların cevabı için de yol gösterici olacaktır.

Bu çalışmada eser iki noktadan değerlendirilecektir. Birincisi yeryüzünde hükümler olmuş hükümdarlar ve peygamberler sülaleleri içinde Cengiz Han ve soyundan gelenlerin meşru hükümdar olarak tasvir etmesi ve meşruiyetlerini ifade etmesidir. İkincisi ise Reşidüddin'in vefatından yüz yılı aşkın bir süre sonra Timurlu sarayında kaleme alınan *Muizzü'l-ensab* isimli anonim şecereye modellik etmesidir.

²² İ. Evrim Binbaş, "Structure and Function of Geneological Tree in Islamic Historiograph (1200-1500)", *Horizon of the World: Festschrift for İsenbike Togan*, haz., İ. Evrim Binbaş ve Nurten Kılıç-Schubel, İstanbul: İthaki Yayınları, 2011, s. 465-544.

²³ Binbaş, "Structure and Function of Geneological Tree", s. 487.

Çalışmadaki değerlendirmeye zemin olması için önce *Şu'ab-ı Pencgâne* üzerinde durulacaktır. Eserin bilinen tek nüshası İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmet kitapları (2939) arasında bulunan yazmadır. Yukarıda zikredilen bütün çalışmalarda da kullanılan nüsha budur. Eserin telif sebebi ve kapsamı yazmanın mukaddime kısmında bizzat Reşidüddin'in kaleminden anlaşılmaktadır. Eser, *Câmiu't-tevârih* tamamlandıktan sonra kaleme alınmıştır. Müellif Reşidüddin Fazlullah, eserinin giriş kısmında bunu açıkça belirtmekte “kitab-ı *Câmiu't-tevârih*'i telif ettiğini “şube ve kabail-i akvam-ı etrak”ın toplanıp yazıldığını belirtir (1b). Yine bir başka yerde *Câmiu't-tevârih*'in ciltlendiğini ve bunların ahvalinin orada anlatıldığını belirterek burada hatırlanacak demektir. Eserin adını da *Şu'ab* koymak gerekir diye belirtmiştir (vr.4a). Ancak dibacenin sonunda “*Şu'ab-ı Pencgâne*” ifadesi eserin tertibi tamamlandığı belirtilirken kullanılmıştır. Giriş kısmında şeceresi verilenlerden biri olarak kayserlerden söz ederken bu zamanda hicri 705 yılında Albertus'un onların başında olduğunu belirtmesine bakarsak eserin 1305 yılında hazırlanmış olduğunu söyleyebiliriz.²⁴

Eserin yazılış sebebini yine dibace kısmında kendisi ifade etmektedir. *Câmiu't-tevârih*'i tamamlamış ciltlemiş ve onların ahvalinin anlatıldığını yinelemiş, tarih ve her kavmin şecresini hatırlamak gerekti diyerek, *Şu'ab-ı Pencgâne*'nin kaleme alınmasının sebebini belirtmiştir. Reşidüddin'in “padişah-ı kişver küşa” ve “uruk-ı namdariyi” hatırlamak gerekir, çünkü “magrib'den maşrik'a tamamen onların hükmü altındadır” ifadeleri dikkat çekicidir. Takip eden satırlarda sözü İlhanlılara getirir: “*Şimdi Ab-ı Amuye'den Mısır'a kadar “mülk-i İran zemin” padişah-ı islam ... (isim yeri boş bırakılmıştır,)'in idaresi altındadır, bu kitap onun mübarek ismine yazılmış*”tır der. Ancak şöhretli uruğu hatırlanması gereken kişi ve padişah-ı kişver küşa sıfatı ile kastedilen kişi isim belirtilmese de Cengiz Han olduğu düşünülmektedir. *Şu'ab-ı Pencgâne*'nin mübarek ismine ithaf edilen padişah-ı İslam yani hükümdarın/İlhan'ın isim yeri de boş bırakılmıştır. Bilindiği üzere bu yerler altın yıldız ile veya farklı bir mürekkep ve hat ile yazılmak üzere boş bırakılabildiği gibi kime takdim edilecek ise o anda isim yazmak için de sonraya bırakılabilmektedir.

²⁴ III. Ahmet 2937, vr. 6b.

Reşidüddin “mağribden maşrığa (doğudan batıya her yerin) tamamen onların hükmü altında” olduğunu belirttiikten sonra, hatırlanması gereken sülaleleri kırmızı mürekkeple ilki, şu’ab-ı Arab, ikinci şu’ab-ı Mogol, üçüncü şuaab-ı beni İsrail dördüncüsü şu’ab-ı Nasari ve Efrenci beşincisi şu’ab-ı Hitay²⁵ olarak sıralamıştır. Ancak yazmanın içindeki anlatım sırasında Arap, Beni İsrail, Mogol, Nasara ve Efrenci ve son olarak Hitay hükümdarları yer almıştır.²⁶ Ayrıca “bunlar hatırlansın ve mütalaa edenler onlara vakıf olsun diye Hz. Adem’den Halife Mutasım’a kadar” her kabile ve hangi şubelere ayrıldığı da belirtilmiştir. Eserde Hz. Peygamber hangi kavimden, onlardan hangi kabileler oluşmuş, bunlardan padişah olanlar, her bir padişahın kaç yıl padişah olduğu tespit edilmiş ve bu tarz üzere bir yazım izlenmiştir. Her bir kavmin kitaplarından onlar nezdinde saygın olan bilginlerden tahkik edilmiş doğru bilgiler derlenmiştir. Adem’den eserin yazıldığı zamana (ez zamân-ı Âdem t eknûn) kadar (705/1305) kolayca malum olması için çalışılmıştır. Enbiya, evliya, selatin-i müluk ve ümera hakkında kitaplarda dağınık olan bilgiler toplanmış ve tetkik edilmiştir. Şüpheli ve tereddütlü meseleleri bu konuda mahareti olan ve önlerinde o kitapların olduğu kişiler çözmüştür. Her taifeden oluşan gruplar toplanıp kendi sınırları ve kısımlarını yazmışlardır (1b).

Eserde her bir şube için farklı biçimler tasarlanmıştır. Böylece içeriğin yanı sıra şekil olarak da farklı şubeler farklı yazı sitil ve şekilleri ile ayrılmaktadır. Hz. Muhammed’in atası olarak Hz. Adem’den başlayarak peygamberler bunlardan ayrılan kollar belirtilmiştir. Bu kollarda enbiya, evliya, hükümdar gibi özellikleri olan isimler kaydedilmiştir. Şahısların durumuna göre kırmızı, yeşil, altın varak şeklinde isimler yazılabildiği gibi isimler kare veya daire formunda bir çerçeve içine yazılmıştır. Büyük atadan sonraki kuşaklara doğru çizgiler ve hatlar ile diğer sayfalara geçilmiş ve bu çizgiler de yine farklı renkler ile çekilmiştir. Peygamber olanlar altın varak ile yazılmış, çok az sayıda olan hanım isimleri ise kare çerçeve içinde yazılmıştır²⁷. Benzer şekilde Hz. Süleyman’dan bahsederken Belkis adı da kare çerçeve içinde verilmiştir.²⁸ Yine Hz. Muhammed’in

²⁵ III. Ahmet 2937, vr. 4a.

²⁶ Binbaş, adı geçen makalesinde varak aralıklarını şu şekilde göstermiştir: Arap (8a-64a); Beni İsrail (64b-96a); Mogol (97a-150b); Nasara ve Efrenci (151a-173a) Hitay (173b-229b).

²⁷ III. Ahmed, 2937, vr. 28a. Hz. Yakup’un iki kızından Sabure’nin adının yanında Hz. Musa’nın haremi olduğu notu yer almaktadır.

²⁸ III. Ahmed, vr.19a.

eşlerinden Hz. Sevde'nin de adı kare çerçeve içine alınmıştır.²⁹ Moğol şubesinde ise hanım isimleri yuvarlak daire içinde yazılırken Cengiz soyundan erkeklerin isimleri kare çerçeve içinde yazılmıştır.

Hz. Peygamber'in atalarının isimleri büyük dikdörtgen içinde başlık olarak yazılmıştır. Bu dikdörtgenin hemen altında içi boş bir kare çerçeve yer almaktadır. Hz. Muhammed'in babası Abdullah'ın adı aynı şekilde kaydedilmiştir. Aynı sayfada yer alan Hz. Ali'nin ismi de büyük dikdörtgen içinde yazılmış ancak ismin yazıldığı dikdörtgenin altına çizilen kare çerçeve çift çizgili daire çerçeveye dönüşmüştür.³⁰

Hz. Muhammed'den sonra yaşayan isimler ise yine dörtgen kutu içine yazılmış, minyatür için hazırlandığı düşünülen kısım ise kare kutunun hemen altında daire şeklinde yer almaktadır. Müslüman hükümdarlar Hz. Peygamberden sonra bu şekilde gösterilmiştir.

Kayser isimleri ile Hitay padişahlarına ait isimler ise üçgenin alt kenarına yerleştirilmiş daireden oluşan bir şekilde gösterilmiştir.

Hz. Muhammed'in atalarından Arap kavimlerine ve Hz. Yakup'un çocuklarından Beni İsrail'e geçişi ve Hz. Mesih'in annesinin Davut neslinden geldiğini belirterek Hz. İsa'ya mensup olanlar ve onlara kaimmakam (idareci) olanlara böylece Nasarani ve Efrenci'ye geçmesi, bağlantı kurmak bakımından çok inceliklidir.³¹

Padişahan-ı Çin ve Hitay bahsinde ise onlar tarihin başlangıcından beri olduklarını iddia ederler, onların kitaplarında da bu yazılmıştır ve bana oradan naklettiler diyerek Reşidüddin, Çin tarihi ile ilgili yazılı metinler ve bunu bilenler ile çalıştığını belirtir. Çin ve Hitay bu iki memleketin padişahu ifadesi ile Çin ve Hitay'ı ayırması dikkat çekicidir. Şimal-i Hitay kavimlerinin (heman Türkmanan sahranişinest) Türkmenler gibi bozkırda

²⁹ III. Ahmet 2937 Vr. 45a Hz. Sevde'nin adının yazılı olduğu karenin hemen altında Hz. Muhammed'in haremi olduğu notu yer alır.

³⁰ III. Ahmmed 2937, Vr. 53a. Hz. Ömer de Hz. Ali gibi kayd edilmiştir. III. Ahmet 2937 vr.46a.

³¹ III. Ahmet 2937 Vr. 6b.

oturan, konar göçer olduğunu belirtir.³² Kubilay Kağan zamanında hepsinin ona bağlandığını belirtir.

ŞU'AB-İ PENCGÂNE'DE ŞUBE-İ MOĞOL

Şube-i Moğol eserde daha farklı olarak tasarlanmıştır. Hz. Peygamberden önce olanlar gibi burada da Müslüman olmayan atalar dikdörtgen çerçeve içinde Arap harfleri ve Fars dili ile başlık, bu başlığın altında satır içinde ise “be hat ve lügat-ı Mogolî” yani eski Uygur harfleri ile Moğolca olarak “sûret-i filan ve şu'be-i ferzendân-ı u” şeklindeki başlık yer alır. İsimlerin büyük kısmı hem Arap hem Moğol harfleriyle yazılmıştır. Şube-i Moğol kısmı Dobun Bayan ve Alan Kuva'dan başlayıp Gazan Han'a ayrılan sayfa ile sona ermektedir. Moğol kısmı tasarım olarak diğer şubelerden farklıdır. Sayfa iki sütun olarak tasarlanmış sağ sütuna hükümdarın emirlerinin isimleri sol sütuna ise eşleri yazılmıştır. Bu fasıldan sonra oğul ve kız çocuklarının isimleri yer almaktadır. Hükümdarlık yapan evlatlar sağdan çizgi ile aşağıya indirilmiş ve sayfa ortasında bir başlık ile onlara ait bilgiler aynı tertip ile verilmiştir. Bu çizgiler ve hatlarda farklı renkler kullanılarak tahta geçen hanedan üyeleri ve kuzenler tefrik edilmiştir.

Hülagü Han ve İlhanların mensubu olduğu Tuluy kolunun şecerde ayrıcalıklı olduğu görülmektedir. Cengiz Han'ın diğer çocukları ve onların soyundan gelenlere yer verilse de Tuluy'un oğulları sağ hattın aşağıya indirilerek Hülagü ile İlhanlara gelmekte ve Gazan Han ile son bulmaktadır. Bu da dibacede dolaylı olarak verilen 705/1305 tarihi ile uyumludur.

Reşidüddin Fazlullah'ın bu eseri hem tertip tarzı hem de içerik bakımından ilhanların yönetim işlerine aşina köklü bir sülaleye mensup olduklarını gösteren ve böylece İlhanların meşruiyetini güçlendirmeye hizmet eden bir metindir. Metin içinde herhangi bir tartışma veya açıklama olmaksızın müslim veya gayri müslim insanlığı Hz. Adem'den başlatıp ikinci Adem olarak da nitelenen Hz. Nuh³³ ve oğulları ile devam

³² III. Ahmet, 2937, vr. 172b.

³³ III. Ahmet 2937, Vr.12b

ettiren böylece bütün hanedanları kapsayan bir şecere ortaya konmuştur. Hz. Nuh'un oğullarının isimlerinin yanında dünyanın hangi bölgesini beldesini mamur ettiği derkenar olarak yazılmıştır. Böylece Efrenc, Yemen, Türkistan, Çin gibi yerlerde yaşayanların hepsi ortak ataya bağlanmış olmaktadır. Burada bu anlatının ne kadar doğru olduğu değil Reşidüddin'in kaleminden o dönemde kabul gören açıklama biçimini görmek önemlidir. Bu şecereye göre Reşidüddin tamamen İslami bir söylem kullanmaktadır. Böylece bütün hanedanlar sülaleler insanlığın bir parçası olarak tasvir edilmiş olmaktadır.

Ehl-i kitap dairesinde olsun veya olmasın bütün hükümdarlara şecerede yer verilmesi ancak bunlar arasındaki farkın renkler, çizimler ile gösterilmesi son derece inceliklidir. Hz. Adem'den başlayarak, Hz. Muhammed'in atalarını gösterme biçimi büyük dikdörtgen çerçeve içinde başlık ve bunun altına yerleştirilmiş kare bir çerçeve ile gösterilmiştir. Üstteki dikdörtgenin içine yazılan ismin Mustafa aleyhi fazlu's-salavat ve't-tahir'in (Hz. Muhammed) kaçınıcı atası olduğu ve hangi sülalenin atası olduğunu gösteren bir başlık yazılmıştır. Bu dikdörtgen çerçeve içindeki bu başlığın hemen altına bir kare çerçeve yerleştirilmiştir ve içi boşdur. Bu biçim bir farkla Cengiz Han'ın ata ve ardılları için de kullanılmıştır. O fark Arap harfli başlığın yazılı olduğu dikdörtgen çerçevenin altına bir satır halinde "Moğol dil ve yazısı" ile Arap harfli başlığın yazılmasıdır. Hz. Peygamber'in şeceresinden farklı olarak başlıkta kaçınıcı ata olduğu yazılmamış ama derkenarda Cengiz'in kaçınıcı atası olduğu bilgisi verilmiştir. Hz. Peygamber'den sonra halife olanların isimlerinin gösteriminde minyatür için olduğu düşünülen alttaki kare çerçeve çift dairesel bir çerçeveye dönüşmektedir. Bu şekil özellikleri ve içerik ile okuyucu şu mesajı alabilmektedir: Hz. Muhammed'in ataları da Müslüman hükümdarlar değildi dolayısıyla şimdi "padişah-İslam" (dibacede isim zikredilmemişti ancak bununla İlhanlı hükümdarı olduğu açıktır) olan hükümdarın Müslüman olmayan atalarının olması da son derece tabiidir ve onun hükümdarlığına hanel getirmez. Öte yandan ataların bilinmesi böylece köklü bir sülaleye mensubiyet de meşruiyetin bir başka göstergesi olduğu için Moğol şubesinde eski ataların sayılması sayesinde diğer şubeler gibi geriye gidebildiği sergilemiş olmaktadır.

Reşiddüddin Fazlullah, *Câmiu't-tevârih'* inde Gazan Han'ın Dımaşk üzerine yürümesi ve şehrin teslim olması olayını anlatırken köklü bir sülaleye mensubiyetin saltanat için önemini vurgulayan bir anekdot anlatır.

İslam padişahu (Gazan Han) bunlara "ben kimim?" diye sordu. Hep beraber Cengiz Han'ın oğlu Tuluy Han'ın oğlu Hülagu Han'ın oğlu, Abaka Han'ın oğlu Argun Han'ın oğlu Şah Gazan dediler. Ondan sonra Nasır'ın babası kimdir? diye sordu. Elfi'dir dediler. Elfi'nin babası kimdir dedi. Hepsi cevap vermekten aciz kaldılar. Herkes o kavmin (Memlukler) saltanatının tesadüfen olduğunu, hak üzere olmadığını ve hepsi İslam padişahunun ceddinin meşhur uruğunun bendesi olduğunu öğrendi.³⁴

İslam siyaset literatüründe meşruiyetin tek kaynağı elbette hükümdar sülale mensubu olmak değildi. Ancak Reşiddüddin'in ve İlhanlılar'ın en önemli rakibi Memluklere bağlıken şimdi Gazan Han'a itaat bildirmek zorunda kalan Şam önde gelenlerinin il olma isteğini bildirmeleri hikayesini anlatırken şeceresini sayarak, Memluklerin tesadüfen hükümdar olduklarını söylemesi gerçek bir meşrulaştırma anlatısıdır.

Şu'ab-ı Pencgâne, uzun bir tarih metninin içine serpiştirilmiş meşruiyet hikayelerinden çok daha çarpıcı bir şekilde bu işlevi başaran bir çalışmadır. Reşiddüddin'in dibace kısmındaki ifadesiyle "hatırlanması gereken" soyların hepsinin "uruk-u namdari"nin idaresi altında olan batıdan doğuya kadar olan yerlerde bulunan nüfusu kapsamı dikkat çekicidir. Gazan Han döneminde "magribden maşrik'a kadar her yer Cengizoğulları'nın idaresi altındaydı. Gazan Han tahta çıktığında, Kubilay Han'ın yerine tahta geçen Temür Kagan nezdine gönderdiği elçi Hanbalığ'a ulaşmıştı. Birlikte hareket etme fikri iki tarafça kabul edilmişti.³⁵ Reşiddüddin'in *Câmiu't-tevârih'* inde yer alan Hindistan tarihi, İslam Öncesi İran hükümdarları ile Selçuklular, Harezmsahlar, Salgurlular gibi İslam hanedanları, *Şu'ab-ı Pencgâne'* de yer almamaktadır.³⁶ Hindistan Cengizoğullarının hakimiyetinde değildir. Diğerleri ise İlhanlılardan hemen önce onların hâkim olduğu yerlerdeki meşru hanedanlar idi. Harezmsahlar, Büyük

³⁴ Reşiddüddin Fazlullah, *Camiu't- Tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, çev., İsmail Aka, M. Ersan ve A. H. Khelejani, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, s. 280.

³⁵ Osman Gazi Özgüdenli, *Gazan Han ve Reformları (1293-1304)*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009, s.216.

³⁶ Binbaş, "Structure and Function of Genealogical Tree", s.490.

Selçuklunun içinden çıkan ve onların hâkim oldukları yerlerde faaliyet gösteren bir hanedan idi ve Cengiz Han tarafından yıkılmıştı. Selçuklu sülalesinden gelen Türkiye Selçukluları ve diğer atabegler, beyliklerde politik gelenek olarak Selçuklunun ardılı idiler ve meşruiyetlerini Selçuklu üzerinden tesis ediyorlardı.³⁷ Selçukluyu gündeme getirmek, İlhanlıların ve Cengizlilerin meşruiyetine hizmet etmez tam tersi bunu tartışmalı hale getirirdi. Umumi tarih eserinde kronolojiyi tamamlamak üzere hanedanların tarihinin anlatılması ancak *Şu'ab-ı Pencgâne'*de yıktığı hanedanlara yer vermemesi çok inceliklidir. Çin'in Kubilay tarafından ele geçirildiği ve hanedan ile dünürlük bağı ile bağlandıkları bilgisi dikkat çekicidir.³⁸

Reşidüddin'in *Şu'ab-ı Pencgâne'*de İslam dünyasında daha önce kaleme alınan şecerelerin üzerine çıkan bir eser ortaya koyduğu Binbaş tarafından zikredilmektedir. ³⁹ Aynı şekilde *Câmiu't-tevârih'*de o döneme kadar İslam dünyasında kaleme alınan umumi tarih tarzındaki eserlerden daha geniş kapsamlı bir eserd. Her iki eserdeki bu zenginlik ve geniş kapsam şüphesiz Reşidüddin Fazlullah'ın hizmet ettiği hanedanın Çin, Orta Asya, İran, Anadolu'ya hâkim olması ve Bizans'a gücünü kabul ettirmiş olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Reşidüddin diğer tarihçilerin bulamadığı bir imkâna sahipti. Bu da Moğol hanedanı eliyle Asya'nın tamamına doğrudan erişim fırsatı idi. Bu imkân daha önce bu şekli ile kimseye nasip olmamıştı. İslam tarihçileri ve coğrafya yazarları uzak diyarlar hakkındaki bilgileri çok nadir olan seyyahlardan, uzak diyarların yakınlarına gidebilenlerin duyup aktardıklarından ve tüccarlardan edindikleri bilgilerle yazabilmişlerdi. Oysa şimdi Reşidüddin'in o uzak yerlerde yetişmiş, her kavmin tarih bilen kişilerini istihdam etme veya onların eserlerindeki bilgilere doğrudan ulaşma imkânı bulmuştu. Bu da kendisinin ifadesiyle "doğudan batıya kadar her yerin hükümdarı" olan bu sülalenin (Cengiz Han evladı) hizmetinde olması ile mümkün olmuştu. Büyük ihtimalle bu fiili politik

³⁷ Bu ise Selçuklu sülalesinden olmak ve onlar tarafından atanmış olma gibi yollar ile sağlanıyordu. Osmanlı'nın meşruiyeti için zikredilen Osman Bey'e menşur verildiği ifadesi bile bu anlayışın devamıdır.

³⁸ III. Ahmed 2937 vr. 7a.

³⁹ Binbaş, "Structure and Function of Geneological Tree", s.487. Sayın Binbaş'ın tespitine göre Fahr-i Müdebber, İslam medeniyetinde şecere konusunda bir mucit olarak ilktir. Fakat Reşidüddin, bu tarzı anlatının etkili bir unsuru olarak ve ayrıca müstakil bir tarz olarak kullanan ilk tarihçidir.

durum yaşanmasaydı Reşidüddin, kendisinden önceki tarihçilerden daha geniş içerikteki şecere ve tarih kitabı kaleme alamayacaktı.

MUIZZÜ'L-ENSAB

Reşidüddin Fazlullah'ın eserleri kendisinden sonra İbn-i Haldun gibi Arapça, Hafız-ı Ebru gibi Farsça eser kaleme alanlarda⁴⁰ olduğu gibi Orta Asya sahasında Türkçe tarih yazarlara da hem biçim hem de içerik olarak kaynak olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹ Bunu görebileceğimiz en önemli örneklerden biri, başka bir şecere olan *Muizzü'l-ensab*'dir.⁴²

İslam bilim geleneğinde ister tarih ister biyografi isterse bu çalışmada incelenen şecere örneğinde olduğu gibi olsun, bir konuda eser telif edecek kişinin (alim ve/veya edip) ilk başvurduğu metinler o vadide daha önce kaleme alınmış eserler oluyordu. Konu ile ilgili kendinden önceki müelliften geniş olarak özetlemeler yapmak, onun bıraktığı yerden aynı tertip ile devam etmek ve kendi döneminin algı, ihtiyaç, değer yargılarını yansıtabilecek şekilde ilaveler yapmak suretiyle yeni metinler ortaya çıkıyordu. Bu eserlerin istinsahlarının da birebir yapılmayıp, istinsah eden veya ettirenin talebine göre eser müdahaleye açılmış olabiliyordu. Bu durumda bir yazma eserin telif edildiği dönemden sonra oluşan nüshalarına yapılan eklemelerin kimin tarafından yapıldığını tespit etmek zorlaştığı gibi bu sonraki nüshaları ilk eserin bir nüshası olarak mı değerlendirmeliyiz yoksa yeni bir eser gibi mi görmeliyiz sorusu da gündeme gelmektedir. Bu sorular *Muizzü'l-ensab* gibi farklı zamanlarda üretilmiş nüshaları bulunan eserler için de geçerli sorulardır. Her bir versiyonu önceki nüshadan farklılık barındıran bu yazmaları aynı eserin farklı kopyaları olarak mı yoksa bir eser tarzının farklı

⁴⁰ Evrim Binbaş yukarıda künyesi verilen çalışmasında İbn-i Haldun ve Hafız Ebru'nun eserlerinde şecere kullanımları üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. İbn-i Haldun'un Reşidüddin'in eserini gördüğü, Hafız Ebru'nun ise Reşidüddin'in eserine zeyl yazdığı, Macmu't-Tevarih'inde şecereyi Reşidüddin gibi dünya tarihi anlatısının bir parçası olarak kullandığını tespit etmiştir.

⁴¹ Harun Kaya, "İslamiyet Sonrası Orta Asya'da Türkçe Tarihçilik ve Tevarih-i Güzide-i Nusretname", *Yeni Türkiye*, 106 (2019), s.510-521.

⁴² Eser hakkında en kapsamlı çalışma Shiro Ando tarafından yapılmıştır. Shiro Ando, *Timuridische Emîre, nach dem Mu'izz al-ansab*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1992. Ando, eserin girişinde kaynağın tertibi, oluşum evreleri, nüshaları hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Bu kısım eserin Kazakistan baskısında Rusçaya çevrilmiş ve yer almıştır.

zaman diliminde güncelleme barındıran sürümü olarak mı görmek gerekir. Bu çalışmada ikincisi üzerinde durulacaktır. Tarih yazımı, şiir, biyografi gibi türlerde olduğu gibi, bir kalıbın tekrarları yapılırken o çekirdek biçimi/şekli kaybetmeden, yeni güncel sürümün üretilmesi sayesinde eserler hem bir geleneğin parçası hem de kendi döneminin yeniliklerini yansıtan, yeni şeyler de söyleyen eserler olmaktadır.

Timurlu hükümdarı Şahrüh Bahadır (1405-1447) isteği ile hazırlandığı giriş kısmında belirtilmiş olan⁴³ *Muizzü'l-ensab*'ın günümüzde bilinen 5 nüshası vardır.⁴⁴ 1992 yılında yayınlanan doktora çalışmasında Japon alim Shiro Ando 4 nüshasını tespit etmiştir.⁴⁵ Binbaş, eserin Londra'da bulunan bir nüshasını daha keşfetmiş ve beş nüshaya ulaşmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde murakka içinde yer alan ve Sertkaya'nın makalesine konu olan 11 varaklık bir şecere parçası eserin bir başka nüshasının daha olduğunu düşündürmektedir. Arap harfleriyle birlikte Uygur harfleri de barındıran bu parçalardan hareketle Reşidüddin'in *Şu'ab-ı Pencane*'si ile *Muizzü'l-ensab* arasında hazırlanmış ancak günümüze tamamı ulaşmayan bir nüsha veya ara eser olduğu düşünülebilir.⁴⁶

⁴³ *Muizzü'l- Ensab*, Paris Bibliotheque Nationale, Persan Ancien Fonds 67, vr. 2a.

⁴⁴ Binbaş, "Structure and Function of Geneological Tree", not 137. Ando'nun listesinde Paris (Ancien F. 67), London (British Lib. Or.467), Aligarh (Müslim University No 41 ve 42) olmak üzere dört nüsha vardı. Ando'da olmayan ve Binbaş'ın tespit ettiği London British Library, Or. 14306 numarada kayıtlı yazma ile sayı beşe ulaşmaktadır.

⁴⁵ Shiro Ando, *Timuridische Emîre*, s.14.

⁴⁶ Osman Fikri Sertkaya, "Temürlü Şeceresi (Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 2152, v.32-43)", *İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı*, 9-10 (1981), s.241-258. Sertkaya şecereyi Reşidüddin'in *Şu'ab* 'ı ile mukayese etmiş ve Reşidüddin'de Moğolca ve Uygur harfli olan başlıkların, Temürlü Şeceresi dediği bu yazma parçalarında Uygur harfleri ile Türkçe olduğunu tespit etmiştir. Sertkaya, yazma sayfalarında birinde (vr.32a) sağ altta yer alan mührün Emel Esin tarafından "*el'aşık-u b'illah Çin bin Ali M(uhammed) Şah eseri*" şeklinde okuduğunu, bu ibareyi "*Allah için seven, Ali Muhammed Şah'ın oğlu Çin/Çin'in eseridir*" diye tercüme edilebileceğini belirtir (s. 251). Ayrıca erken Timurlu dönemi şairlerinden biri olan Mir Haydar Tilbe'nin Mahzenü'l- Esrar Mesnevinin Uygur harfli üç nüshasından birinin müstensihinin Ali Şah Bahşi olduğunu, bu müstensih Ali Şah Bahşi'nin şeceredeki mühürde adı geçen Çin'in babası olan Ali Muhammed Şah olmasının tereddütlü bir tahmin olduğunu belirtir. Bütün bu bilgiler, Sertkaya'nın makalesine konu olan şecere parçasının diğer Muizz nüshalarından bağımsız bir nüsha olduğunu gösterir. Ayrıca bu parçaların varlığı *Muizzü'l- ensab*'ın günümüzdeki erken nüshası olan ve XV. asrın sonu ile XVI. asrın başına tarihlenen Paris nüshası ile Reşidüddin'in *Şu'ab-ı Pencanesi* arasında yapılmış bir çalışma olduğunu, Uygur harfli Moğolca başlıklardan yine aynı harfler ile Türkçe başlıklara geçildiğini göstermektedir.

Shiro Ando, *Muizzü'l-ensab'ın* müellifi konusunda ihtiyatlı davranır ve çok fazla bilgi olmadığını, Togan'ın *Muizz'in* Residüddin'in *Şu'ab-ı Pencgânesine* bir zeylname olarak görülmesi gerektiği görüşünde olduğunu belirtir. *Muizzü'l-ensab'ın* müellifinin Hafız Ebru olma ihtimali olduğunu ve bu görüşün hala kabul gören bir görüş olduğunu belirtir. Eserin 1427 yılında Şahrüh için hazırlandığını ama Hüseyin Baykara döneminde ekler yapıldığını belirtir⁴⁷. Bu durumda *Muizz'in* ilk versiyonunun müellifi Hafız Ebru (ö.1430) olsa bile daha sonra eklemeleri kimin yaptığı sorusu cevapsız kalmaktadır. Şecerelerin tarih yazımı içinde kullanılması konusunu araştırırken Binbaş'ın incelediği müelliflerden biri de Hafız Ebru olmuştur. Binbaş, *Muizzü'l-ensab'ın* müellifinin kim olduğu sorusunun cevabını ancak dolaylı delillerle bulmanın mümkün olduğunu belirtir. *Muizzü'l-ensab'ın* girişinde eserin adı olarak Şecere-i ensab-ı selatin-i Moğol adının geçmesi, *Şu'ab-ı Pencgâne'yi* işaret etmektedir. Binbaş buna ilaveten Hafız Ebru'nun Macmu'ü't-Tevarih adlı eserinin sonunda bir şecere eklemek istediğini kaydettiğini, *Şu'ab-ı Pencgâne'nin* *Câmiu't-tevârih'teki* yeri gibi *Muizzü'l-ensab'ın* da Hafız Ebru'nun *Mecmu'ü't- Tevarih'inin* son parçası olacağını belirtir. Ayrıca Hafız Ebru'nun hem *Macmu'ü't-Tevarih'i* hem de *Muizzü'l-ensab'ı* 830/1426-1427 yılında tamamladığını vurgular.⁴⁸

Muizzü'l-ensab'ın günümüzdeki Paris nüshası Şahrüh'dan sonra Timurlu tahtında bulunan Ebu Said (1451-1469) ve Hüseyin Baykara'yı kapsar ve Hüseyin Baykara'nın emirlerini onun siyasi hayatı ile uyumlu şekilde dönemlere ayırarak verir. Eserin Paris nüshasında bir değişme ve tarzda bir farklılaşma olmadığına bakarak nüshanın bir anda üretildiği düşünülebilir. Daha sonra farklı kalem ve kötü bir yazı ile küçük ilaveler yapıldığı görülmektedir. Bunların yazmaya zaman içinde yapılan küçük eklemeler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Hafız Ebru'nun vefatından sonraki dönem ile ilgili eklemeleri yapan kişiyi tespit edinceye kadar *Muizzü'l-ensab'a* anonim demeye devam edilebilir.

⁴⁷ Ando, *Timuridische Emîre*, s.13.

⁴⁸ Binbaş, "Structure and Function of Geneological Tree", s.518.

ŞU'AB-I PENCGÂNE VE MUİZZÜ'L-ENSAB ARASINDA BİR MUKAYESE

Muizzü'l-ensab ile *Şu'ab-ı Pencgâne* üzerinde çalışan bütün araştırmacılar *Şu'ab-ı Pencgâne*'nin *Muizz*'e kaynaklık ettiğini fark etmiştir. Elbette iki eser arasında farklılıklar da vardır. En temel fark *Muizz*'in *Şu'ab-ı Pencgâne* kadar geniş kapsamlı olmamasıdır. *Muizzü'l-ensab*'da *Şu'ab-ı Pencgâne*deki beş sülaleden sadece biri vardır. *Muizz*'in giriş kısmında Türk ve Moğol padişahlar arasında onların kabileleri önemli olduğu ve kendi uruglarını korudukları, neseblerini tahkike çok özen gösterdikleri belirtilmiştir.

Hicri 830 yılında Şahruh Bahadır Han'ın isteği üzerine (Han ifadesi dikkat çekicidir) şecere-i ensab-ı selatin-i Moğol teccid ve tahkik edilmek üzere hazırlandı denmektedir. Kendisinin (Şahruh) aba ve ecdadı o şecerenin semeresi idi. Seleflerinin iyiliği, haleflerinin beğenilmişlik ve saygınlığı “teyid-i rabbani ve tevfik-i yezdani” mümtaz ve mahsus olduğunu ortaya koymak için bu şecere hazırlandı⁴⁹ ifadesi önemlidir. Bu giriş metni *Muizzü'l-ensab* ile *Şu'ab-ı Pencgâne* arasındaki içerik farkını da açıklamaktadır. *Muizz*'de Cengiz Han'ın ataları ve evlatlarına ilaveten Cengiz Han ile aynı soydan gelen Karaçar Noyan ve onun soyundan gelen Emir Timur şecereye dahil edilmiştir. Karaçar Noyan *Şu'ab*'da yoktur. Tabii olarak Karaçar Noyan soyundan gelen Emir Timur ve evlatları *Muizzü'l-ensab*'ın ağırlık noktasını oluşturmaktadır. Annesi Kara Hitaylardan Tugay Terken Ağa⁵⁰ olan Şahruh'un en etkili eşi Gevher Şad Ağa, Cengiz Han'ın tarhan yaptığı Kışlık soyundan gelen Gıyaseddin Tarhan'ın kızı idi⁵¹. Şahruh Horasan gibi büyük bir vilayetin idaresine sahip idi ve kayınbiraderleri Tarhani emirler onun yanında yer almıştı. Bu onun ve etrafının konar göçer geleneklere yakınlığının göstergesidir. Horasan gibi önemli bir vilayetin idaresine tayin edilmiş olmasına rağmen babasının resmi veliahdı değildi. Gelişen olaylar onun önünü açmış ve yeğenlerini

⁴⁹ Paris 67 vr. 2a

⁵⁰ Paris 67, vr.99b.

⁵¹ Bkz. Hayrunnisa Alan, “Bir Timurlu Hanımı; Gevher Şad Ağa ve Tarhanî Emirler”, *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, 231-248.

bertaraf ederek başa geçmişti.⁵² İslam aleminin en güçlü hükümdarı olarak⁵³ dönemdeki kaynakların dini bütün bir şahsiyet olarak tasvir ettikleri Şahrüh, Kâbe'nin örtüsünü yenileme ve Mekke'ye su yolu yapma işini üstlenmek istemiş, bu durum Memlukler ile diplomatik bir meseleye de dönüşmüştü. Şahrüh, Memluk hükümdarı Baybars'a 1430 tarihinde gönderdiği mektupta ona Sultan değil Emir Baybars diye hitap etmişti. Kâbe örtüsü gönderme isteği ve bunu adak adadığına dair haberler, Memluk sarayında 4 mezhep kadısının konuyu tartışması, hazırlanan örtünün satılarak parasının fukaraya dağıtılmasının önerilmesi gibi süreçlerden sonra ancak 848/1444-1445 yılında Şahrüh'un hazırlattığı örtü Kâbe'ye örtülebilmisti.⁵⁴

Şahrüh Bahadır, yeğenlerine (kardeşlerinin çocuklarına) galip gelerek kendi oğullarını onların yerine atamak suretiyle babasının ele geçirdiği yerlere tam olarak hâkim oldu. Devletinin merkezi babasının başkenti Semerkant değil, şehzadelğinde kendisine verilen Herat idi. Bu durum idarede ağırlık merkezinin Horasan'a kaydığının da bir göstergesidir. Horasan ile Semerkant vilayeti arasında dil ve yazı farkının olduğunu, Timur'un bu yazıyı bilenleri istihdam ettiğini meşhur İspanyol elçi Klaviyo bildirmektedir.⁵⁵ 1300'lerin başından 1427 ye kadar olan sürede İlhanlı ve Çağatay Hanlıkları sahasında yaşanan sosyal değişimin izlerini *Şu'ab-ı Pencgâne*'den *Muizzü'l-ensab'a* gelen süreçte görülebilir. Şu'ab'daki eski Uygur harfli Moğolca başlıklar ve Sertkaya'nın makalesine konu olan Eski Uygur harfli Türkçe başlıklı şecere ve nihaye İslam dünyasının en büyük hükümdarı olma iddiasında olan Şahrüh Bahadır için hazırlanan ve daha

⁵² Mirza Şahrüh ve dönemi siyasi kültür ve teşkilatı için bkz. İsmail Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı (1405-1447)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

⁵³ Mirza Şahrüh'un Timurlu hükümdarları arasında dindar kişiliği için bkz. Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009, s.29-32 ve Şahrüh'un sünni canlandırma siyaseti için s.108-124.

⁵⁴ Cüneyt Kanat, "Memluk- Timurlu Münasebetleri (1382-1447)" Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 1996. Şahrüh döneminde, gidip gelen elçiler ve bu konunun hem Sultan Baybars hem de Çakmak döneminde gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Emir Baybars hitabıyla mektup yazıldığına dair bkz. s.216; Şahrüh'un gönderdiği örtünün Kâbe'ye serildiği hususunda bkz. 228.

⁵⁵ Meşhur İspanyol elçi Klaviyo'nun Semerkant'a giderken Ceyhun nehrinin kuzeyinde ve güneyinde yaşayanların kullandıkları dil ve yazının farklılığından bahsetmekte ve Moğol yazısı olarak belirttiği bu yazıyı bu yazıyı okuyabilen katipleri Timur'un istihdam ettiğinden söz etmektedir. Ruy Gonzales De Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat 2. kısım*, çev., Ömer Rıza Doğrul, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1938, s.17; Ruy Gonzales De Clavijo, *Embassy to Tamerlane (1403-1406)*, çev., Guy Le Strange, Routledge, 2004, s.201.

sonra ilaveler yapılan (Uygur harfli Moğolca veya Türkçe ibare barındırmayan) Farsça *Muizzü'l-ensab*. *Muizzü'l-ensab*'ın girişinde yer alan Şahruh için hazırlandığı ve onun büyük İslam hükümdarı imajını gösteren unvan ve sıfatlara ilaveten yapılan “teyid-i rabbani (ilahi seçilmişlik) ve tevfik-i yezdani (ilahi yardıma desteğe ulaşma)” vurgusu dikkat çekicidir. Şahruh gibi bir hükümdar için tertip tarzı ve bilgi olarak *Şu'ab-ı Pencgâne'*den beslenen ama yeni dönemin hassasiyetlerini yansıtan bir seçere hazırlanması, içerde bertaraf ettiği kuzenlerinin maiyetinde olup şimdi kendisinin idaresinde olanlara aynı köklü soydan geldiklerini göstermek işlevini görmektedir. Yine aynı metin Uygur harflerinin yaygın olmadığı bir bölgede (Horasan) Farsça ve Arap harfleriyle kaleme alınması yönüyle Türk-Moğol boylar dışındaki nüfusa köklü geçmişe sahip olan Müslüman hükümdar kimliğini gösterme işlevini yerine getirmektedir.

Muizzü'l-ensab, *Şu'ab-ı Pencgâne'*den şekil olarak da bir farklılık göstermektedir. Bu fark, Cengiz Han soyu da dahil bütün hükümdarlar dikdörtgen çerçeve içinde isimleri ve içinde yazı olan bu dikdörtgen çerçevenin altında yuvarlak bir çerçeve yerleştirilmiş olmasıdır. Yukarıda işaret edildiği üzere bu form *Şu'ab-ı Pencgâne'*de Hz. Muhammed'den sonra işbaşına gelen Müslüman hükümdarlar (halifeler) için kullanılmıştır. Hz. Peygamberin ataları da dikdörtgen isim kutusu ve altında yer alan kare çerçeve ile gösterilmişti. Reşidüddin'in açtığı yoldan ve verdiği bilgilerden hareketle Hz. Muhammed'den sonraki İslam hükümdarları ile aynı formatta resmedilerek, ancak İslam öncesi atalar yok sayılmayarak tam tersine köklerin eskiliğinden kuvvet alınmak suretiyle meşruiyet ve güç sergilenmiştir. *Muizzü'l-ensab*, *Şu'ab-ı Pencgâne'*de Moğol şubesinin kayıtlı son hükümdarı Gazan Han'dan sonraki Cengiz Han evladını barındırdığı gibi orada olmayan Karaçar Noyan soyundan gelenleri içermektedir. *Şu'ab-ı Pencgâne'*nin İlhanlı sarayında hazırlandığı düşünülürse Çağatay ulusuna mensup bir noyanın şeceresine yer vermesine ihtiyaç yoktur. Ancak *Muizzü'l-ensab*'de bunun olması bir gerekliliktir. Zira Emir Timur Güregen ve oğulları bu soya mensuptular ve tahtta onlar bulunmaktadır. Bu durumda *Muizzü'l-ensab*'ın, Cengiz Han soyundan gelenler ile Karaçar Noyan kolundan Emir Timur Güregen ve evlatlarına ait olmak üzere iki ana kısma ayrılması tabiidir.

Muizzü'l-ensab'ın *Şu'ab-ı Pencgâne*'den önemli bir farkı da özellikle Timur Güregen ve halefleri kısmında idareci (bir bölgenin valisi veya Timur'un tahtına varis olanlar) olan hanedan üyelerinin maiyetinde yer alan görevliler ve bu görevleri ifa eden şahısların isimlerini barındırmasıdır.⁵⁶ Divaniyan, Tavacıyan, bakavulan, Nüvisendegan-ı Tacik, Ahtacıyan gibi memuriyet isimleri başlık olarak verilmiş her bir başlık altında o görevde bulunan şahısların adları kaydedilmiştir. *Muizzü'l-ensab*'ın bu formu "Bozkır sistemi"ne mensup yapılardaki teşkilatı göstermesi bakımından çok kıymetlidir. *Şu'ab*'da ise emir isimleri vardır ancak bu tarz başlıklar yoktur. Bu özellikle, Timurlu hanedanının kuruluşunda ve sonraki dönemde emirlerin önemi ve hanedan ile gücü paylaşmalarının yansıması olarak değerlendirilebilecek bir durumdur.

Muizzü'l-ensab'da hanım isimleri *Şu'ab*'da Peygamber kızları ve eşlerinin isimleri gibi kare çerçeve içine yazılmıştır. Erkekler İslam öncesi olsun olmasın başlık dikdörtgen çerçeve içine yazılmış ve minyatür için olduğu düşündüğümüz çerçeve ise yuvarlak olarak hazırlanmıştır. Yine sayfalar *Şu'ab*'ın Moğol kısmında olduğu gibi çift sütun olarak tasarlanmış, sağ sütun o hükümdara hizmet eden emirlere sol sütun ise eşlerine ayrılmıştır. Bunu takiben çocuklarının isimleri de yer almıştır. Çocuklarından tahta çıkan ve bir bölgenin idaresinde bulunan var ise onlar sayfa kenarından aşağı inen çizgiler ile aşağı inmiş ve sayfa ortasında aynı tarz üzere isimleri ve maiyetleri yer almıştır.

Muizz'in kaynakları olarak "ez Târih-i selâtin-i Moğol ve selâtin-i zamân-ı hümayun ve bazı ümera-i bozork" Barlas kabilesinden Karaçar Noyan şubesinde olanlardan tahkik edildi ifadesi önemlidir (*Muizz* 2a). Yazılı kaynaklar yanında sözlü aktarımlar özellikle Barlas emirlerin verdiği bilgiler değerlendirilmiştir.

⁵⁶ Hayrunnisa Alan, "Muizzü'l-ensab'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri", *Belleten*, 78/282 (2014), s.527-546.

SONUÇ

Şecerelelerin farklı formatları olduklarını bilinmektedir.⁵⁷ Şecerelelerde yer alan bilgiler araştırmacının sorusuna bağlı olarak araştırmacıya çok çeşitli yönlerden bilgi sunmaktadır.⁵⁸ *Şu'ab-ı Pencgâne* ve *Muizzü'l-ensab* şecere formlarından biraz daha kompleks yapılarıyla şecereyi ortaya koymak dışında mesaj veren metinlerdir.

İki eser de kaleme alındıkları dönemin şartlarını ve algılarını yansıtmaktadırlar. Bir gelenek içinde ancak kendi dönemlerinin özelliklerini ilave ederek, adına kaleme alındıkları hanedanların meşruiyetlerine katkı sağlama işini başarıyla yerine getirmişlerdir.

⁵⁷ Binbaş çalışmasında bunu çok başarılı bir şekilde göstermektedir.

⁵⁸ Şecere üzerinde çalışan yukarıda adı geçen araştırmacıların çalışmalarına ilaveten John Woods'un *Muizzü'l-ensab*'daki isimleri onomastik olarak değerlendirmesi ve nesilden nesile isimlerin yeni kültürün izlerini taşıyacak şekilde değişmesini gösterdiği çalışması buna güzel bir örnektir. John Woods, *Timurid Dynasty*, Bloomington: Indiana University Research Institute For Inner Asian Studies, 1990.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aka, İsmail. *Mirza Şahrüh ve Zamani (1405-1447)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Alan, Hayrunnisa. *"Bir Timurlu Hanımı; Gevher Şad Ağa ve Tarhanî Emîrler"*. Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı. İzmir, 1999.
- Alan, Hayrunnisa. "Timurlularda Vezirlik Müessesesi". XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara, Eylül 9-13, 2002. *Kongreye Sunulan Bildiriler 1. cilt*. Ankara 2005.
- Alan, Hayrunnisa. "Muizzü'l-ensab'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri". *Bellekten*. 78/282 (2014): 527-546.
- Ando, Shiro. *Timuridische Emîre, nach dem Mu'izz al-ansab*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1992.
- Binbaş, İ. Evrim. *"Structure and Function of Geneological Tree in İslamic Historiograph (1200-1500)"*. Horizon of the World: Festschrift for İsenbike Togan. haz., İ. Evrim Binbaş ve Nurten Kılıç-Schubel. İstanbul: İthaki Yayınları, 2011.
- Clavijo, Ruy Gonzales De. *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat 2. kısım*. çev., Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1938.
- Clavijo, Ruy Gonzales De. *Embassy to Tamerlane (1403-1406)*. çev., Guy Le Strange. Routledge, 2004.
- Kamola, Stefan T. "Rashid al-Din and the Making of History in Mongol İran". Doktora Tezi, University of Washington, 2013.
- Kanat, Cüneyt. "Memluk- Timurlu Münasebetleri (1382-1447)". Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 1996.
- Kaya, Harun. "İslamiyet Sonrası Orta Asya'da Türkçe Tarihyazıcılığı ve Tevarih-i Güzide-i Nusretname". *Yeni Türkiye*. 106 (2019): 510-521.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "XIV. Yüzyılda Tebriz'de Bir Hayır ve Kültür Kurumu: Şenb-i Gazan (Gazaniyye)". *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*. Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı 37 (2002): 253-289.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Bir İlhanlı Şehir Modeli: Rab'-i Reşidî'de Meslekler, Görevliler ve Ücretler". Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri, İstanbul, Mayıs 9-10, 2002. *Bildiriler 1. Cilt*. İstanbul, 2003.
- Özgüdenli, Osman Gazi. *Gazan Han ve Reformları (1293-1304)*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.
- Quinn, Sholeh A. "The Mu'izz al-Ansab and Shu'ab-i Panjganah as Sources for the Chagatayid Period of History: A Comprative Analysis". *Central Asiatic Journal*. 33/3-4 (1989): 229-253.
- Raşid al-din, Şuab-ı Pandjgana (*Pyat Rodosloviy*) *Perevod*. çev., Ch.I. Khamidova. haz., İlnur M. Mirgaliev. Kazan: Perevod s Persiskoga yazıka, 2019.

- “Rashid al-din. Shu’ab-i Panjgana. 2. The Mongols and the Turks (2)”. çev., ve haz., Ch.I. Khamidova. Zolotoordinskoe Obozreniye (Golden Horde Review). 4/4 (2016): 868-880.
- Reşidüddin Fazlullah. *Camiü't- Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*. çev., İsmail Aka, M. Ersan ve A. H. Khelejani. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Reşidüddin Fazlullah. *Beyanu'l-Hakaik Hakikatlerin Beyanı*. haz., Judith Pfeifer. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Reşidüddin Fazlullah Hemedani. *Câmiu't-tevârih (Tarih-i Oguz)*. haz. ve not. Muhammed Ruşen. Miras-ı Metkup. Tahran, 2005.
- Reşidüddin Fazlullah Hemedani. *Câmiu't-tevârih (Tarih-i Efrenc, Papan ve Kiyasıra)*. haz. ve not. Muhammed Ruşen. Miras-ı Metkup. Tahran, 2005.
- Reşidüddin Fazlullah Hemedani. *Câmiu't-tevârih (Tarih-i Akvam-ı Padişahan-ı Hitay)*. haz. ve not. Muhammed Ruşen. Miras-ı Metkup. Tahran, 2005.
- Reşidüddin Fazlullah Hemedani. *Câmiu't-tevârih (Tarih-i Hind ve Sind ve Keşmir)*. haz. ve not. Muhammed Ruşen. Miras-ı Metkup. Tahran, 2005.
- Reşidüddin Fazlullah Hemedani. *Câmiu't-tevârih (Tarih-i Beni İsrail)*. haz. ve not. Muhammed Ruşen. Miras-ı Metkup. Tahran 2006.
- Reşidüddin Fazlullah Hemedani. *Câmiu't-tevârih (Tarih-i Al-i Selçuk)*. haz. ve not. Muhammed Ruşen. Miras-ı Metkup. Tahran, 2007.
- Reşidüddin Fazlullah Hemedani. *Câmiu't-tevârih (Tarih-i Samaniyan ve Büveyhiyan ve Gazneviyan)*. haz. ve not. Muhammed Ruşen. Miras-ı Metkup. Tahran, 2007.
- Reşidüddin Fazlullah Hemedani. *Câmiu't-tevârih (Tarih-i İsmailiyan)*. haz. ve not. Muhammed Ruşen. Miras-ı Metkup. Tahran 2008.
- Reşidüddin Fazlullah Hemedani. *Câmiu't-tevârih (Tarih-i Salguriyan-ı Fars)*. haz. ve not. Muhammed Ruşen. Miras-ı Metkup. Tahran 2010.
- Reşidüddin Fazlullah Hemedani. *Câmiu't-tevârih (Tarih-i Selatin-i Harezmi)*. haz. ve not. Muhammed Ruşen. Miras-ı Metkup. Tahran, 2010,
- Reşidüddin Fazlullah Hemedani. *Câmiu't-tevârih (Tarih-i İran ve İslam) I-III*. haz. ve not. Muhammed Ruşen. Miras-ı Metkup. Tahran, 2013.
- Reşidüddin Fazlullah Hemedani. *Câmiu't-tevârih (Tarih-i Mübarek Gazani) I-III*. haz. ve not. Muhammed Ruşen. Miras-ı Metkup. Tahran 2016.
- Sertkaya, Osman Fikri. “Temürlü Şeceresi (Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 2152, v.32-43)”. *İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı*. 9-10 (1981): 241-258.
- Togan, Zeki Velidi. “Reşidüddin Tabib”. MEB İslam Ansiklopedisi 9. Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1964.
- Togan, Zeki Velidi. *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1982.

Woods, John. *Timurid Dynasty*. Bloomington: Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies, 1990.

Yüksel, Musa Şamil. *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.

Arşiv Kaynakları

Muizzü'l-ensab. Paris Bibliotheque Nationale, Persan Ancien Fonds 67.

Nesebname-i Müluk. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmet 2937.